

ROMAN JUSIAK OFM

WARTOŚCI PREFEROWANE
PRZEZ NAUCZYCIELI SZKÓŁ SANDOMIERSKICH
(Raport z badań)

Problem wartości preferowanych przez nauczycieli zasługuje na uwagę – szczególnie w warunkach transformacji politycznej, gospodarczej, społecznej i kulturowej, w jakiej znalazło się polskie społeczeństwo po 1989 roku. Dokonujące się w Polsce przemiany ustrojowe i dążenie do zjednoczenia się z Europą oraz inne procesy i zjawiska społeczne i kulturowe nie pozostają oczywiście bez wpływu na nasz system szkolnictwa, którego jednym z centralnych elementów jest nauczyciel. Zawód nauczyciela należy do profesji, w których problematyka etyczna zajmuje wysoką rangę. Uznawane i wyznawane idee, akceptowana hierarchia wartości, a przede wszystkim postępowanie właśnie w tym zawodzie odgrywają bardzo ważną społeczną rolę i w szerokim zakresie oparte są na wyborach moralnych. Nauczyciel bowiem w dużym stopniu decyduje o przygotowaniu do życia i postawach młodego pokolenia. Normalnie funkcjonujące społeczeństwo wymaga więc od nauczycieli reprezentowania określonych postaw wiążących się nierozdzielnie z moralnością, szacunkiem wobec wartości i religii.

Ze społecznego punktu widzenia interesujący jest więc problem dotyczący hierarchii uznawanych przez nauczycieli wartości. Problem ten zostanie ukazany na podstawie badań empirycznych nauczycieli w Sandomierzu.

Warto wspomnieć, że nauczyciele – jako kategoria społeczna – w Polsce byli już przedmiotem selektywnych badań¹. Nadal jednak istnieje potrzeba

Dr ROMAN JUSIAK OFM – adiunkt Katedry Pedagogiki Społecznej KUL, adres do korespondencji: ul. Willowa 15, 20-819 Lublin; e-mail: jusiak@ofm.pl.

wnikliwszego poznawania tej grupy społecznej, szczególnie w aspekcie preferowanego przez nią systemu wartości. Od kondycji moralnej nauczycieli w ogromnej mierze zależy to, w jakim kierunku podążać będzie rozwój moralny i społeczno-kulturowy pokoleń wchodzących. Oczywiście jest więc społeczne zainteresowanie szkołą i nauczycielami.

Dążąc do uszczegółowienia postawionego wyżej problemu sformułowano następujące pytanie badawcze: jakie wartości preferują nauczyciele szkół sandomierskich? Materiał empiryczny uzyskano w toku badań zrealizowanych w tym mieście, w siedmiu szkołach, na próbie 119 nauczycieli².

I. OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA WARTOŚCI

W życiu społecznym istnieje wiele kontrowersji i nieporozumień wokół świata wartości. Pojęcie to należy jednak do centralnych w każdej ogólnej teorii społecznej oraz w teorii kultury. Warto zwrócić uwagę na fakt, że termin „wartość” zyskał na znaczeniu w ostatnim stuleciu, szczególnie w filozofii oraz w naukach społecznych. Początkowo termin ten używany był w ekonomii i odnosił się do wartości ekonomicznych, tj. zaspokajających materialne potrzeby człowieka, natomiast w filozofii dotyczył on wartości aksjologicznych, które obejmują przede wszystkim wartości moralne i estetyczne³. Pod koniec XIX w. pojęcie to weszło na stałe do słownika filozoficznego⁴. W tym okresie filozofia wartości koncentruje się na takich problemach, jak: sposób istnienia wartości (ontologia), istota wartości (aksjologia), sposób poznania wartości (epistemologia), hierarchia wartości itp.

Analizując życie społeczne można stwierdzić, że wartości – ściśle wartości etyczne, mają charakter uniwersalny w tym znaczeniu, że dotyczą

¹ Por. A. T c h o r z e w s k i (red.), *Rola wartości i powinności moralnych w kształtowaniu świadomości profesjonalnej nauczycieli*. Bydgoszcz 1994; t e n ż e, *Problemy etyczno-deontologiczne zawodu nauczycielskiego w okresie przemian ustrojowych w Polsce*, Bydgoszcz 1993.

² E. G i z a, *Preferowane wartości przez nauczycieli szkół sandomierskich*, Stalowa Wola 1998. (Praca magisterska napisana na seminarium z socjologii religii i moralności pod kierunkiem ks. dr. Romana Jusiaka. Archiwum Wydziału Nauk Społecznych – Filia KUL w Stalowej Woli).

³ W. A n a s z, *Wartości młodego pokolenia w dobie transformacji ustrojowej*, Częstochowa 1995, s. 55.

⁴ W. S t r ó ż e w s k i, *Istnienie i wartości*, Kraków 1982, s. 21.

wszystkich ludzi i całego świadomego życia człowieka. Mają też znamię szczególnej normatywności, a więc walor zobowiązujący.

II. DEFINIOWANIE WARTOŚCI

Precyzując rozumienie wartości najogólniej można powiedzieć, że wartością jest każdy przedmiot budzący jakiegokolwiek zainteresowanie, przy czym zainteresowanie oznacza w tym przypadku wszelkiego rodzaju upodobanie lub odrazę do czegoś⁵. Filozof A. B. Stępień określa wartość jako to, co jest cenne lub dzięki czemu coś jest cenne⁶. Jedne wartości człowiek ceni bardziej, inne mniej. Tak więc zawsze występują one w pewnej hierarchii; jedne z nich są wyższe, drugie niższe. Na szczycie wartości stoją te, które w pewnym sensie zwieńczają inne i dlatego można je określić jako bezcenne⁷.

Pewne koncepcje filozoficzne i ideologiczne, oraz wynikające z nich rozumienie wartości, zostały przyjęte również na gruncie nauk społecznych. W naukach tych „wartość jest pojęciem łączącym”⁸, wiąże ze sobą wiele specjalistycznych dyscyplin⁹. W sposób szczególny uwidacznia się to w takich dyscyplinach, jak socjologia, psychologia¹⁰ i pedagogika, które w przedmiotach własnych badań obejmują „świat wartości”, ale czynią to nieco odmiennie¹¹. Wyżej wspomniano, że psychologia skupia się głównie na życiu jednostki, a socjologia ujmuje wartości w kontekście zbiorowości. W jednym i drugim przypadku badacz musi określić przedmiot zainteresowania, a więc wypowiedzieć się na temat samych wartości i w tym zakresie wchodzi on na grunt terminologii i rozważań filozoficznych.

⁵ R. B. P e r r y, *General Theory of Value*, New York 1926, s. 115.

⁶ *Z problematyki doświadczenia wartości*, „Zeszyty Naukowe KUL”, 23(1980), nr 1, s. 33.

⁷ W. C h u d y, *Wartości – rzecz ludzka*, „Niedziela”. Dodatek Akademicki Instytutu Jana Pawła II KUL, nr 3 (26), Częstochowa–Lublin, 27 VI 1993.

⁸ Por. C. K l u c k o h n, *Values and Value – Orientations in the Theory of Action*, [w:] T. P a r s o n s, E. A. S h i l s (red.), *Toward a General Theory of Action*, New York 1962, s. 389.

⁹ Z. N a j d e r, *Wartości i oceny*, Warszawa 1971, s. 51.

¹⁰ M. M i s z t a l, *Socjologia czy psychologia wartości*, „Studia Socjologiczne” 1976, nr 2, s. 311-319.

¹¹ Por. J. P i e t e r, *Oceny i wartości*, Katowice 1973, s. 47.

Wybitny polski socjolog S. Ossowski twierdzi, że wartości są „przedmiotami naszych pragnień”¹². Znany filozof R. Ingarden podaje: „Wartości to stan rzeczy czy przedmiot, który wzbudza emocje pozytywne i ku któremu jednostka skierowuje swe pragnienia i dążenia”¹³. Subiektywistyczne określenie znajdujemy również u pedagoga A. Rumińskiego: „[...] wartości są świadomym wyobrażeniem tego, co jest godne pożądania, na zdobyciu czego człowiekowi najbardziej zależy ze względu na zaspokojenie jego potrzeb”¹⁴.

Niektórzy analitycy podkreślają społeczny charakter wartości, zwracając uwagę na fakt, że wartości mają charakter społeczny i podlegają internalizacji w procesie socjalizacji. W. Okoń pisze: „Wartościowanie [...] w obrębie względnie stałych układów społecznych podlega pewnej obiektywizacji, pełniąc w ten sposób funkcję czynnika integrującego klasy społeczne, społeczeństwa i narody”¹⁵.

Warto zwrócić uwagę na socjologiczne określenia wartości. Koncepcje te, nie abstrahując od konkretnych jednostek, umieszczają wartości tych jednostek w szerszym kontekście wpływów grupy społecznej. Pojęcie „wartości” związane jest w tej dyscyplinie z trzema centralnymi kategoriami socjologicznymi: społeczeństwem, kulturą i osobowością.

Ujęcie socjologiczne wartości podają F. Znaniecki i W. Thomas. Przez wartości rozumieją oni każdy fakt posiadający treść empiryczną dostępną członkom grupy i znaczenie, ze względu na które jest on, lub może się stać, przedmiotem działania. Wartości są więc tym, co może być potencjalnym przedmiotem działań ludzkich¹⁶.

W koncepcji F. Znanieckiego wartościami są pewne duchowe i materialne obiekty wyposażone w tak zwane aksjologiczne znaczenie, które wyraża się w ocenie tego obiektu przez jednostkę według kryterium, czy może on być przedmiotem działań tej jednostki. Wartości są zatem tym, co może być przedmiotem potencjalnych działań ludzkich. Mają one charakter obiektywny w tym znaczeniu, że są zewnętrzne wobec jednostek. Przedmiotami poten-

¹² *Konflikty niewspółmiernych skal, wartości*, [w:] *Z zagadnień psychologii społecznej. Dzieła*, t. III, Warszawa 1967, s. 72.

¹³ *Przeżycie, dzieło, wartość*, Kraków 1966, s. 64.

¹⁴ Cyt. za: Z. S a r e ł o, *Moralność i etyka w ponowoczesności*, Warszawa 1996, s. 122.

¹⁵ *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa 1996, s. 309.

¹⁶ Por. W. T h o m a s, F. Z n a n i e c k i, *Chłop polski w Europie i Ameryce*, t. I, Warszawa 1997, s. 54.

cyjnych działań ludzkich mogą być dzieła artystyczne i wyroby techniczne, przekonania religijne i teorie naukowe itp.¹⁷ Wartościami, które szczególnie interesują socjologa, są przede wszystkim społeczne reguły zachowania, pełniące w życiu funkcję kontrolną. Reguły te stanowią przedmioty zewnętrzne wobec jednostki i są nimi, np. zwyczaje, normy prawne, przekonania wychowawcze itp. Wartości ujmowane są tu jako przedmioty i przekonania determinujące względnie podobne przeżycia psychiczne i działania jednostek jako członków grup społecznych.

Przedstawiciele socjologizmu traktują wartości jako coś obiektywnego w stosunku do jednostki. Twierdzą, że społeczeństwo ustanawia je niezależnie od przemijających i chwilowych impresji jednostek, dlatego są one tego rodzaju faktami społecznymi, które posiadają zdolność wywierania swoistego rodzaju przymusu na poszczególnych członkach społeczeństwa¹⁸.

Interesującą próbą łączenia orientacji na jednostkę i na społeczeństwo jest określenie podane przez Jana Szczepańskiego: „wartością będziemy nazywali dowolny przedmiot materialny lub idealny, ideę lub instytucję, przedmiot rzeczywisty lub wymaginowany, w stosunku do którego jednostki lub zbiorowości przyjmują postawę szacunku, przypisują mu ważną rolę w swoim życiu i dążenie do jego osiągnięcia odczuwają jako przymus. Wartościami są te przedmioty, które jednostkom i grupom zapewniają równowagę psychiczną, dają zadowolenie, dążenie do nich lub ich osiągnięcie daje poczucie dobrze spełnionego obowiązku, lub te, które są niezbędne dla utrzymania wewnętrznej spójności grupy, jej siły i jej znaczenia wśród innych grup”¹⁹. W tym ujęciu wartości należą do świata kultury i regulują procesy zaspokajania potrzeb. Wartości określają preferencje dążeń ludzkich. Osoby dążą do osiągnięcia określonych przedmiotów i idei ze względu na pewne cechy im przysługujące lub przypisywane. Dążenie do określonych wartości może być narzucone przez środowisko, ale jest interioryzowane osobowo i odczuwane jako wewnętrzny przymus do ich osiągania. Specjalny walor pełni więc atrakcyjność społeczna określonego typu wartości.

¹⁷ F. Z n a n i e c k i, *Social Action*, Poznań 1936, s. 13.

¹⁸ Por. E. D u r k h e i m, *Zasady metody socjologicznej*, Warszawa 1969.

¹⁹ J. S z c z e p a ń s k i, *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa 1970, s. 97.

III. WARTOŚCI A ŻYCIE SPOŁECZNE

Istnienie wartości jest w życiu społecznym powszechnie uznawane i akceptowane. W świetle przedstawionych teorii oczywistym jest jednak fakt, że wartości istnieją w inny sposób niż cała rzeczywistość.

Związek wartości z życiem jednostkowym i społecznym jest bezsporny. One w pewien sposób decydują o losie tak jednostek, jak i całych społeczeństw. Powszechnie zwraca się uwagę na fakt, że współcześnie następuje swoistego rodzaju kryzys, a nawet utrata tradycyjnych wartości, co w konsekwencji często powoduje anomie społeczną i szerzenie się patologii²⁰. Uwzględniając to zagrożenie niektóre środowiska zgłaszają postulat tworzenia takich warunków, aby właściwy świat wartości powrócił do życia społecznego. Niektórzy twierdzą, że współczesny chaos i skłócenie świata można wyrazić i wyjaśnić właśnie w języku aksjologii, jako brak zgody co do ustalenia hierarchii wartości oraz niemożliwości przyjęcia powszechnie akceptowanych kryteriów wartościowania sposobów ludzkich zachowań. Dlatego właśnie problematyka wartości jest szczególnie ważna w pedagogice, stanowi bowiem punkt wyjściowy dla określenia celów wychowania.

Warto zwrócić uwagę na pewne powiązanie wartości z różnymi elementami życia ludzkiego, takimi jak moralność, etyka, postawy ludzkie itp. Związek między wartościami a normami etycznymi i prawnymi jest oczywisty. Należy jednak wyraźnie podkreślić, że wartości różnią się od norm. Pierwsze bowiem są regulatorami życia i mogą mieć odniesienie tak do sposobów zachowania, jak i do celów egzystencji. Tymczasem drugie odnoszą się tylko do sposobów zachowania. Wartości więc są standardami wykraczającymi ponad konkretne sytuacje, normy zaś są przepisami (nakazami lub zakazami) różnorodnych działań w specyficznej sytuacji. Wartości jako standardy określają co powinno być pożądané i co stanowi podstawę do akceptacji lub odrzucenia poszczególnych norm. Normy natomiast są środkami aktualizacji wartości. Wartości więc to cel ludzkich dążeń i działań. Wiązą się z tym preferowane ideały, funkcjonujące normy i wzory postępowania. Jeżeli przyjmuje się skrajnie subiektywistyczną teorię wartości, wówczas wola jednostki jest źródłem reguł moralnych, co w konsekwencji oznacza, że człowiek może robić wszystko, co chce.

²⁰ M. M r ó z, *Teologiczne podłoże odzyskania wartości*, „Ateneum Kapłańskie” 1997, nr 531-532, s. 163.

Jan Paweł II w encyklice *Veritatis splendor* stwierdza: żaden człowiek nie może się uchylić od podstawowych pytań: Co powinien czynić? Jak odróżnić dobro od zła? Odpowiedź można znaleźć tylko w blasku prawdy, która jaśnieje w głębi ludzkiego ducha (por. nr 2); wyraźnie przestrzega jednak przed poglądem, że mógłby być do przyjęcia „[...] pluralizm opinii i sposobów postępowania, uzależnionych od indywidualnego osądu subiektywnego sumienia lub od złożoności uwarunkowań społeczno-kulturowych” (nr 4).

Społeczne doświadczenie poucza, że wartości względne nie mogą być podstawą ładu społecznego. Opowiadamy się więc za teorią o istnieniu zobiektywizowanych wartości, tworzących system wartości, z którego wyłania się system normatywny będący podstawą ładu społecznego.

System wartości to hierarchicznie zorganizowany zespół wartości uporządkowanych według kontinuum ich ważności. Przy czym szczytowe miejsce zajmują wartości strukturalne (określane niekiedy jako najwyższe lub podstawowe), utrzymujące i legitymizujące strukturę określonego systemu społecznego (np. rodzina, religia, praca). Wartości zajmujące najniższe miejsce w danym systemie określa się jako peryferyjne i są one najbardziej podatne na zmiany.

System wartości może być różny u poszczególnych osób lub grup społecznych, co jest związane z postawami ludzkimi i stosunkiem do wartościowania. Na zjawisko wartościowania mają wpływ następujące czynniki: osobowość jednostki, struktura społeczna oraz kultura dostarczająca wzorów i modeli. Kultura i miejsce w strukturze społecznej silnie oddziałują na osobowość człowieka i jego percepcję wartości, co znajduje odzwierciedlenie w postawach, dążeniach, aspiracjach i motywacjach poszczególnych jednostek.

W analizie świata wartości przyjmuje się różny ich podział. Wyróżnia się np. wartości: religijne, ostateczne, codzienne i podstawowe. Niekiedy badacze mówią o wartościach: uznawanych i odczuwanych. Pierwsze, określane nieraz jako deklarowane, opierają się na procesach poznawczych. Natomiast u podłoża drugich znajdują się procesy emocjonalne. Zwraca się uwagę na fakt, że wartości uznawane narzucane są jednostce przez społeczeństwo i nie muszą być automatycznie przedmiotem dążeń jednostek, chociaż uważane są one za takie, do których warto dążyć.

Na zakończenie omawiania teoretycznych zagadnień należy zwrócić uwagę na fakt, że w naukach społecznych i w badaniach empirycznych wartości są traktowane raz jako zmienne zależne (np. od wieku, płci, wyznawanego

światopoglądu), a w innych przypadkach ujmuje się je jako zmienne niezależne, za pomocą których tłumaczy się różnorodne zjawiska i przemiany dokonujące się w społeczeństwie. W naszych analizach wartości będą ujmowane jako zmienne zależne od cech demograficzno-społecznych i auto-deklaracji religijnych.

Przeprowadzając analizy systemu wartości nauczycieli szkół sandomierskich zaznaczamy, że w szczegółowych analizach przyjmujemy podział na wartości: religijne, ostateczne, codzienne i podstawowe. Omawiane tu badania zostały zrealizowane w roku 1999, czyli w dziesiątym roku transformacji ustrojowej w Polsce, która znalazła odzwierciedlenie w przeobrażeniach politycznych, społecznych, gospodarczych i kulturowych.

IV. OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA BADANEJ POPULACJI

Podkreślono wyżej, że problem wartości zasługuje na uwagę. Właśnie to zagadnienie było przedmiotem podjętych w 1998 roku badań empirycznych wśród nauczycieli szkół sandomierskich. Wylosowano próbę 119 osób, co piątą osobę pracującą w szkolnictwie w tym mieście. Wśród badanych było 76,5% kobiet i 23,5% mężczyzn, co oddaje powszechnie zauważalną feminizację tego zawodu. Narzędziem badawczym był specjalny kwestionariusz do badania wartości.

Biorąc pod uwagę strukturę wieku, najliczniej reprezentowane były osoby od 31 do 50 lat (ok. 65%). W badanej populacji 45% miało staż od 6 do 20 lat, natomiast prawie 34% pracowało powyżej 21 lat. Bardzo interesującego materiału dostarczają wypowiedzi dotyczące warunków materialnych. Tylko 4% badanych stwierdza, że ich warunki materialne są bardzo dobre, a 27% ocenia je jako dość dobre, ale aż 58% respondentów ocenia je jako przeciętne, 7,5% jako „raczej złe”, a 3,4% jako „zdecydowanie złe”. Reasumując można ogólnie stwierdzić, że 30% nauczycieli ocenia swoją sytuację materialną jako dobrą, ok. 60% jako przeciętną, a co dziesiąta osoba pracująca w szkolnictwie znajduje się w trudnej sytuacji materialnej.

Analiza autodeklaracji religijnej badanych nauczycieli wykazała, że 16% respondentów zadeklarowało się jako osoby o głębokiej religijności (kobiety 19%, mężczyźni 7%), a 68,9% jako wierzący. Natomiast 11,8% deklaruje się jako niezdecydowani, ale przywiązani do tradycji religijnej (kobiety 8,8%; mężczyźni 21,5%), a 3,4% to obojętni i niewierzący. Uwzględniając kategorię wieku najwyższy odsetek głęboko wierzących jest wśród najmłod-

szych nauczycieli (19,2%), a najniższy wśród najstarszych (6,2%) i odwrotnie – niezdecydowanych religijnie jest najwięcej wśród najstarszych (12,5), a najmniej wśród najmłodszych (7,7%). W sumie jednak odsetek nauczycieli wierzących jest wysoki (łączny wskaźnik wierzących i głęboko wierzących = 84,8), jednak wyraźnie jest niższy niż w badaniach ogólnopolskich (90%)²¹ i w diecezji wrocławskiej (prawie 94%)²².

Wskaźnik postaw nauczycieli wobec praktyk religijnych wskazuje na stosunkowo wysoką selektywność w podejściu do tego elementu religijności. Tylko 42% respondentów praktykuje systematycznie (w badaniach ogólnopolskich – 52,4%, w diecezji wrocławskiej 45%), prawie 40% niesystematycznie, 15% rzadko, a 3,4% nie praktykuje w ogóle.

V. POSTAWY NAUCZYCIELI WOBEC WARTOŚCI RELIGIJNYCH

Wartości religijne wyrażają się w wierzeniach, akceptacji norm religijno-moralnych, praktykowanym kulcie. Oczywiście mamy tu na uwadze specyficznego rodzaju wierzenia, tj. te, które odnoszą się do *sacrum*. Ta cecha nadaje wierzeniom walor nadprzyrodzony i powoduje, że są one szczególnie poważane i uznawane. W Kościele katolickim wierzenia są zinstytucjonalizowane i zawierają się w *Credo*, a szczegółowo wyrażone są w dogmatach. Wśród wartości religijnych ważną rolę pełnią normy moralne, skodyfikowane w Dekalogu, przykazaniach kościelnych, a skonkretyzowane w etyce chrześcijańskiej. Tym wartościom normatywnym, wynikającym z przynależności do wspólnoty chrześcijańskiej (a ściślej: z przyjętego sakramentu chrztu), przysługuje specyficzna obligatoryjność. Wspomniano już, że wartości religijne wyrażają się także w kulcie, czyli w rytach, a ściślej w praktykach, z których przykładowo można wymienić: modlitwę, realizację sakramentów świętych, udział w nabożeństwach, pielgrzymkach itp.

Wartości religijne przebadane zostały w trzech wymiarach: wierzeń religijnych, norm religijno-moralnych i stosunku do symboli religijnych.

²¹ E. J a m r o c h, *Globalne postawy wobec religii* [w:] L. A d a m c z u k, W. Z d a n i e w i c z, *Religijność Polaków 1991*, Warszawa 1993, s. 17.

²² W. Z d a n i e w i c z, T. Z e m b r z u s k i, *Kto wygrał? Kto przegrał? Postawy społeczno-religijne diecezjan wrocławskich '97*, Warszawa 1997, s. 32.

1. Wierzenia religijne

Wierzenia religijne stanowią istotną treść religijności i mają odniesienie do ideologicznego i intelektualnego parametru religijności²³. Przedmiot wierzeń jest określony jednoznacznie: „Wierzymy we wszystko, co jest zawarte w słowie Bożym, spisany lub przekazany, i co Kościół podaje do wierzenia jako objawiane przez Boga”²⁴. *Depositum fidei*, czyli dziedzictwo wiary, szczegółowo opracowane jest i wyrażone w dogmatach. Uznawanie i wyznawanie dogmatycznych prawd wiary jest warunkiem przynależności do Kościoła i kryterium ortodoksji katolickiej²⁵.

W kontekście religijnym wierzenia są dla człowieka istotnymi wartościami nadającymi sens i znaczenie ludzkiemu życiu. Dążąc do poznania świata wartości nauczycieli w okresie transformacji ustrojowej w Polsce zrozumiałe jest, że w badaniach zwrócono uwagę na stosunek nauczycieli do katolickiego „dziedzictwa wiary”, a w tym do poszczególnych artykułów katolickiego *Credo*.

Wspomniano już, że autodeklaracje religijne nauczycieli wykazują stosunkowo wysoki związek tej grupy społecznej z ideologią katolicką, przy czym zgodnie z ogólną prawidłowością, kobiety są bardziej związane z religią niż mężczyźni. Interesująca zależność, wyraźnie odbiegająca od stwierdzonych w innych populacjach, uwidoczniła się w przypadku zmiennej wieku. W badanej populacji nauczycieli wyraźnie widać, że ze wzrostem wieku następuje osłabienie akceptacji wiary katolickiej²⁶.

Wyrażoną przez nauczycieli globalną autodeklarację wobec wiary zweryfikowano za pomocą pytań szczegółowych dotyczących akceptacji głównych prawd wiary. Przyjęto założenie, że deklarowanie wiary wobec poszczególnych prawd jest wskaźnikiem akceptowania wartości, którą one wyrażają. Kwestionowanie lub nawet odrzucanie podstawowych prawd wiary głoszonych przez Kościół katolicki oznacza brak pełnej akceptacji dla chrześcijańskiego systemu wartości. W szczegółowych analizach uwzględniono następujące prawdy: istnienie Boga; Bóg jest Stwórcą świata; Jezus

²³ W. P i w o w a r s k i, *Operacjonalizacja pojęcia „religijność”*, „Studia Socjologiczne” 1975, nr 4, s. 151.

²⁴ *Katechizm Kościoła Katolickiego*, nr 182.

²⁵ Konstytucja dogmatyczna o Kościele *Lumen gentium*, nr 14.

²⁶ Kategorie: *głęboko wierzący*, do 30 roku życia –19,2%, od 31 do 50 r. ż. – 17%; powyżej 50 r. ż. – 6,2%; *niezdecydowani* – do 30 r. ż. –7,7%; 31 – 50 r. ż. –13%; powyżej 50 r. ż. –12,5%.

Chrystus jest prawdziwym Bogiem i człowiekiem; zmartwychwstanie Chrystusa; istnienie Ducha Świętego; Najświętszy Sakrament; Maryja jest Matką Syna Bożego; Kościół święty; odpuszczenie grzechów; zmartwychwstanie ciał; życie pozagrobowe; sąd ostateczny; świętych obcowanie; niebo; piekło; istnienie szatana; istnienie aniołów; nieomylność papieża.

W badanej populacji nauczycieli bez zastrzeżeń poszczególne prawdy wiary są akceptowane w następującej kolejności: istnienie Boga (91%); Maryja jest Matką Syna Bożego (84,1%), Jezus jest Bogiem i człowiekiem (83,2%), zmartwychwstanie Chrystusa (83,2%), Bóg jest Stwórcą świata (ok. 81%), Najświętszy Sakrament (77,3%), istnienie Ducha Świętego (76,5%), odpuszczenie grzechów (70,6%), sąd ostateczny (68%), życie pozagrobowe (67,2%), Kościół święty (62%), świętych obcowanie (61,3%), istnienie aniołów (60,5%), zmartwychwstanie ciał (ok. 60%), istnienie szatana (58,7%), piekło (53,8), nieomylność papieża (31,1%).

Konkludując omawianie tego zagadnienia można stwierdzić, że na czele wartości religijnych nauczycieli znajdują się prawdy dotyczące Boga, Osób Trójcy Świętej, Matki Bożej; następnie są prawdy eschatologiczne, a najwięcej kontrowersji budzi dogmat o nieomylności papieża, w który wierzy tylko 31% badanych, a aż 27% nie wierzy w tę prawdę. Szczegółowa analiza hierarchii akceptowanych prawd religijnych wykazuje pewną zastanawiającą specyfikę. Warto np. zauważyć, że prawda o Maryi jako „Rodzicielce Boga” (por. KK 53) jest bardziej akceptowana niż prawda o Jezusie Chrystusie prawdziwym Bogu i człowieku. Fakt ten potwierdza wielokrotnie wysuwaną tezę o maryjnym charakterze polskiej religijności, w której kult Maryi ma szczególne miejsce. Analiza akceptacji prawd eschatologicznych wskazuje na pewną niekonsekwencję u części respondentów. Otóż zbliżony jest wskaźnik osób uznających prawdę o sędzie ostatecznym (68%) i o istnieniu nieba (67%), ale w piekło wierzy (53,8%) o prawie 15% mniej badanych. Niekonsekwencję tę można próbować wyjaśnić tym, że prawda o istnieniu piekła z jednej strony jest trudną do przyjęcia, a z drugiej racjonalnie nastawiony umysł nauczycieli nie przyjmuje popularnej, ludowej, często satyrycznej, a więc niechrześcijańskiej wizji piekła. W przeprowadzonych badaniach stwierdzono też wyższy poziom akceptacji prawd religijnych wśród kobiet i nauczycieli z młodszych kategorii wiekowych.

2. Akceptacja norm religijno-moralnych

Wyżej wspomniano, że istnieje związek między wartościami a normami etycznymi i prawnymi, jednak wartości różnią się od norm i nie mogą być z nimi utożsamiane. Normy wynikają z wartości i są standardami postępowania²⁷. Można powiedzieć, że są one środkami aktualizacji wartości. Oczywiście szczególne znaczenie posiadają religijne normy moralne, które w legitymizacji powołują się na Boże objawienie. Taki właśnie charakter posiadają normy moralności chrześcijańskiej stanowiące etyczny fundament życia katolików. Podstawą tej moralności jest Dekalog, zawierający podstawowe normy prawa naturalnego i na nie zwrócono uwagę w badaniach.

W omawianym tu ujęciu pytanie respondentów o akceptację Dekalogu jest w istocie pytaniem o wartości, które są konkretyzowane przez poszczególne normy. I tak przykazania: I, II, III – ujmują wartości związane z uznawaniem Boga; IV – wartości ojcostwa i macierzyństwa; V – wartość życia; VI i IX – małżeństwa i rodziny; VII i X – sprawiedliwość; VIII – prawda i prawdomówność. Niektórzy w normach Dekalogu wyróżniają wymiar pionowy i poziomy, pierwszy reguluje stosunek człowieka do Boga (I, II, III), a drugi ustala relacje do bliźniego (IV, V, VI), do zasad życia społecznego (VII, VIII) oraz do siebie samego (IX, X).

Badanych nauczycieli pytano czy poszczególne normy Dekalogu mają zastosowanie w osobistym życiu respondenta. Każde przykazanie przez nauczycieli było oceniane w jednej z czterech możliwości: *ma zastosowanie całkowite* (= A), *ma zastosowanie częściowe* (= B), *nie ma żadnego zastosowania* (= C), *nie umiem powiedzieć* (= D).

Szczegółowy rozkład uzyskanych wypowiedzi ukazuje zestawienie nr 1.

²⁷ K. R y c z a n, *Wartości katolików a typ środowiska miejskiego*, Lublin 1992, s. 79.

Tab. nr 1. Opinie o zastosowaniu przykazań Dekalogu w życiu osobistym, wyrażone w odsetkach (N = 119).

Przykazanie:	Kategoria odpowiedzi			
	A	B	C	D
I	75,6	11,8	4,2	8,4
II	37,8	47,1	8,4	6,7
III	42,0	46,2	7,6	4,2
IV	88,2	11,8	–	–
V	92,5	5,9	–	0,8
VI	72,3	21,8	0,8	1,7
VII	88,2	8,4	4,2	0,8
VIII	62,2	32,8	2,5	0,8
IX	65,5	26,9	4,2	3,7
X	68,9	25,1	4,2	1,7

Z zaprezentowanego zestawienia wynika jednoznacznie, że wśród nauczycieli – przypomnijmy prawie w 85% deklarujących się jako wierzący – uwidaczniają się duże różnice w akceptacji poszczególnych norm zawartych w Dekalogu. W badanej populacji najbardziej akceptowana jest norma *nie zabijaj* (92,5%). Na drugiej pozycji znalazły się przykazania: *czcij ojca swego i matkę swoją* oraz *nie mów fałszywego świadectwa przeciw bliźniemu twemu* (po 88,2%). Dopiero na trzeciej pozycji, po podstawowych normach dotyczących relacji z innymi osobami, badani nauczyciele postawili pierwsze przykazanie Dekalogu dotyczące Boga (75,6%). W dalszej kolejności ułożyły się następujące normy: *nie cudzołóż* (72,3%), *nie pożądam rzeczy bliźniego swego* (68,9%), *nie pożądam żony bliźniego swego* (65,5%), *nie mów fałszywego świadectwa przeciw bliźniemu swemu* (62,2%). Charakterystyczny jest fakt, że dwa ostatnie miejsca, jeżeli chodzi o odnoszenie norm Dekalogu do własnego życia, zajęły przykazania: trzecie (42%) dotyczące szanowania dnia świętego i czwarte (37,8%) mówiące o oddawaniu czci Bożemu imieniu.

Konkludując można stwierdzić, że nauczyciele bardziej akceptują normy Dekalogu dotyczące zasad współżycia z innymi niż przykazania dotyczące ich postawy wobec Boga. W tym ostatnim przypadku widać pewną niekonsekwencję. Stosunkowo wysokim wskaźnikom wiary (85%) i pełnej akcep-

tacji przykazania pierwszego, dotyczącego uznawania Boga (75,6%), towarzyszy bardzo niska akceptacja przykazań wymagających uszanowania dnia świętego i oddawania czci Bożemu imieniu.

Szczegółowe analizy wykazały też, że wyraźnie wyższy jest wskaźnik akceptacji norm Dekalogu wśród kobiet (przeciętny wskaźnik 71%) niż wśród mężczyzn (64%). Również wiek nauczycieli jest zmienną różnicującą stosunek pracowników szkolnictwa wobec przykazań Dekalogu. Nauczyciele młodzi charakteryzują się większą aprobatą norm Dekalogu (pełna aprobata – 71,2%) niż nauczyciele starsi (69,5%) oraz osoby z najstarszej (powyżej 51 lat) grupy wiekowej (65,8%). O ile pierwsza prawidłowość jest oczywista i łatwo wytłumaczalna w świetle innych tego typu badań, w których powszechnie stwierdza się wyższy poziom religijności i moralności, o tyle druga stwierdzona prawidłowość jest bardzo interesująca i zastanawiająca. Na pewno wymaga ona szczegółowych badań weryfikacyjnych. Można jednak postawić tu wstępną tezę, że najstarsza grupa nauczycieli była formowana w czasach totalitaryzmu socjalistycznego, kiedy władze zwracały szczególną uwagę, by nauczyciele prezentowali światopogląd materialistyczny, który wyrażał się ateistycznym podejściem do spraw religii.

3. *Stosunek do symboli religijnych*

Symbol to swoistego rodzaju znak umowny, występujący zazwyczaj w formie wizualnej, pełniący funkcję zastępczą wobec pewnej rzeczywistości (pojęcia, stan rzeczy itp.), przywołujący ją na myśl i budzący określone, związane z nią reakcje. Symbole są nośnikami odpowiednich wartości, dlatego pełnią one dużą rolę w życiu społecznym. Można powiedzieć, że świat wartości wyrażany jest za pomocą symboli.

Bogata, złożona i niezwykle subtelna rzeczywistość religijna może być wyrażana głównie przez symbole, które ujawniają i urealniają „rzeczywistość pozaempiryczną”. To właśnie symbole są charakterystycznym językiem religii²⁸. Symbol religijny nie tylko komunikuje pewną rzeczywistość (np. dla chrześcijan Krzyż), ale wielokrotnie jest jej nosicielem (np. ikona w kościele prawosławnym), a nawet realnie ją uobecnia i urealnia (sakramenty święte). Symbole religijne uczestniczą w tajemnicy świętości, którą oznaczają i dzięki temu utożsamiają się z wartościami religijnymi. Do-

²⁸ L. K o ł a k o w s k i, *Kultura i fetysze*, Warszawa 1967, s. 240.

puszczalne jest więc badanie wartości religijnych poprzez badanie symboli²⁹.

W Kościele katolickim szczególnie rodzaj symboli religijnych stanowią rytury sakramentalne, czyli ustanowione przez Jezusa znaki łaski Bożej. Umożliwiają one, za pośrednictwem Kościoła, nawiązywanie szczególnej więzi z Bogiem, ponieważ sakramenty zawierają, oznaczają i przekazują łaskę Bożą przez sam fakt, że na nią wskazują. Dążąc do wszechstronnego poznania świata wartości religijnych nauczycieli, starano się ustalić jakie znaczenie przypisują oni przyjmowaniu sakramentów świętych i realizowaniu praktyk religijnych.

Skierowane do nauczycieli pytanie badawcze brzmiało: „Proszę określić jakie znaczenie mają dla Pana(i) wymienione obrzędy religijne?” Podano następujące możliwości odpowiedzi: bardzo duże, duże, małe, bardzo małe, nie ma znaczenia. Rozkład uzyskanych odpowiedzi ukazuje zestawienie nr 2.

Tab. nr 2. Znaczenie sakramentów świętych i praktyk religijnych (podano w odsetkach, N = 119).

Obrzędy religijne	Przekonanie o znaczeniu obrzędu				
	b. duże	duże	małe	b. małe	nie ma znaczenia
Chrzest	75,6	19,3	0,8	1,7	2,5
Ślub kościelny	67,2	21,8	4,2	3,4	3,4
Namaszczenie chorych	64,7	20,2	5,0	3,4	4,2
Pogrzeb religijny	63,9	26,0	2,5	3,4	4,2
Spowiedź święta	37,8	30,3	14,3	7,6	10,0
Msza święta	41,2	37,0	14,3	7,6	3,4
Komunia święta	48,0	29,4	11,8	4,2	6,7
Bierzmowanie	46,2	27,7	15,1	2,5	8,4
Modlitwa indywidualna	61,3	13,5	7,6	2,5	5,1
Modlitwa za zmarłych	53,8	33,6	6,7	3,4	2,5

²⁹ Por. W. R. C a t t o n, *A Theory of Value*, „American Sociological Review”, 24(1959), nr 3, s. 311.

Z zaprezentowanego zestawienia wynika, że nauczyciele największe znaczenie, zgodnie z logiką religii chrześcijańskiej, przypisują sakramentowi chrztu świętego (łącznie kategorie: znaczenie duże i bardzo duże – 95%). Zastanawiający jest fakt uplasowania się, w opinii nauczycieli, na drugim miejscu co do znaczenia obrzędu religijnego pogrzebu (90%), co może w jakimś sensie oznaczać utrzymywanie się w tej kategorii zawodowej religijności o charakterze tradycyjnym. Duże znaczenie przypisują nauczyciele następującym praktykom: sakrament małżeństwa (89%), modlitwa za zmarłych (87,4%), namaszczenie chorych i modlitwa indywidualna (85%). Najniższe wskaźniki opinii o dużym i bardzo dużym znaczeniu w życiu osobistym uzyskały sakramenty: pokuty (68%), bierzmowanie (74%), Eucharystia (Komunia św. 77,3%; Msza św. –78%).

Małe i bardzo małe znaczenie w opinii nauczycieli przypisywane są takim praktykom religijnym, jak: spowiedź (22%), Msza św. (18,5%), bierzmowanie (17,5%), Komunia św. (16%), modlitwa indywidualna i za zmarłych (10%). Były również, w zasadzie jednostkowe, opinie wyrażające przekonanie o całkowitym braku znaczenia analizowanych praktyk religijnych: chrzest (2,5%), Msza św. i ślub kościelny (3,4%), pogrzeb religijny (4,2%), Komunia św. (6,7%), spowiedź (10%). Fakt ten niewątpliwie świadczy, że ok. 10 % nauczycieli ma zdystansowaną postawę wobec wartości religijnych prezentowanych przez religijne obrzędy.

Można stwierdzić, że sakramenty święte i podstawowe praktyki religijne, globalnie ujmując, są cenione przez nauczycieli. Najwyżej oceniane są obrzędy związane z przełomowymi momentami życia, takie jak: narodziny, małżeństwo, śmierć. Najniżej zaś oceniane są indywidualne sposoby nawiązywania łączności z Bogiem (spowiedź, Komunia św., Msza św.). Taki rozkład wyborów i preferencji może świadczyć, że u pewnej części nauczycieli religijność jest raczej elementem kultury niż wynikiem osobistych przemyśleń i potrzeby osobistego kontaktu z Bogiem.

Wyniki badań stosunku nauczycieli do podstawowych symboli, jakimi są w Kościele katolickim sakramenty święte i podstawowe praktyki religijne, wskazują na selektywne do nich podejście oraz na pewien stopień sekularyzacji tego środowiska (ok. 10%).

VI. WARTOŚCI OSTATECZNE

Wartości ostateczne, określane również jako najwyższe lub centralne, to takie wartości, które jednostka preferuje ze względu na to, że one nadają sens wszystkim innym dążeniom i dostarczają sposobów interpretacji i odpowiedzi na egzystencjalne pytania człowieka. Mogą to być wartości o charakterze religijnym lub świeckim, osobowym lub społecznym. W kulturze europejskiej były one odnoszone często do rzeczywistości religijnej, aktualnie przypisuje się temu pojęciu szersze znaczenie. Wartości te stoją na szczycie drabiny wszystkich uznawanych wartości, ponieważ są one skierowane na najwyższe cele i legitymizują ludzkie postawy i zachowania.

W analizowanych badaniach dążono do ustalenia wartości naczelných uznawanych przez nauczycieli, czyli starano się udzielić odpowiedzi na pytanie: jakie wartości zajmują centralne miejsce w życiu tej kategorii społecznej i stanowią ostateczny cel ich dążeń? Przy czym każdy odpowiadający miał wybrać i ponumerować pięć wartości najważniejszych.

Rozkład odpowiedzi w układzie rangowym podaje zestawienie nr 3.

Tab. nr 3. Cechy demograficzne a akceptacja wartości ostatecznych.

Wartości ostateczne:	Ogółem		Cechy demograficzne									
			płeć				wiek					
			kobiety		mężczyźni		do 30 lat		31-50 lat		51... i więcej	
	L*	R*	L	R	L	R	L	R	L	R	L	R
Szczęście rodzinne	324	1	246	1	78	1	88	1	203	1	33	2
Osiągnięcie zbawienia wiecznego	250	2	198	2	52	3	44	3	167	2	38	1
Umiejętność nadawania sensu własnemu życiu	221	3	171	3	50	4	54	2	143	3	24	5
Praca i poświęcenie dla swoich dzieci	190	4	134	4	56	2	36	4	137	4	17	6
Zachowanie wiary w Boga	139	5	118	5	21	8	27	7	85	5	27	3
Poszanowanie godności i praw człowieka	116	6	93	6	23	7	29	6	74	6	13	7

Zlikwidowanie nędzy i głodu na świecie	101	7	86	7	11	10	11	10	64	8	26	4
Mądrość	97	8	62	9	35	5	34	5	56	9	7	8
Pozostawienie czegoś po sobie	93	9	64	8	29	6	16	8	69	7	8	9
Zabezpieczenie trwałego pokoju	63	10	52	10	11	11	10	11	44	10	9	8
Sprawiedliwość i równość na świecie	41	11	33	12	8	13	3	15	30	11	8	9
Doskonałość duchowa	36	12	35	11	1	17	6	13	28	12	2	12
Przeżyć jak najwięcej	32	13	14	14	18	9	14	9	16	13	2	12
Osiągnięcie dobrobytu	25	14	16	13	9	12	8	12	15	14	2	12
Poświęcenie dla dobra Ojczyzny	14	15	8	15	6	14	3	15	11	15	0	0
Braterstwo między narodami	10	16	8	15	2	16	4	14	2	19	4	10
Tryumf Kościoła w świecie	8	17	4	17	4	15	0	0	8	16	0	0
Ofiarna praca dla społeczeństwa	7	18	7	16	0	0	3	15	4	17	0	0
Przeżyć życie godnie	3	19	3	18	0	0	0	0	0	0	3	11
Zdobycie znaczenia i sławy	3	19	3	18	0	0	0	0	0	0	3	11
Zwycięstwo socjalizmu	2	20	0	0	2	16	0	0	2	19	0	0

L* – Liczba

R* – Ranga

Uzyskane wyniki pozwalają sformułować jednoznaczną tezę, że rodzina należy do wartości najwyższej cenionych przez nauczycieli. Potwierdza to ukazaną w wielu innych badaniach prawidłowość, że społeczeństwo polskie w hierarchii uznawanych wartości bardzo wysoko stawia tę wartość. Tylko najstarsza kategoria wiekowa nauczycieli (powyżej 51 lat) na pierwszym

miejscu postawiła wartość określoną jako *osiągnięcie wiecznego zbawienia*. Ten cel życia, w opinii badanej populacji, uzyskał drugą pozycję wśród wszystkich wyróżnionych wartości. Wysoką pozycję (trzecią) zajęły wartości osobowe określone jako *umiejętność nadawania sensu własnemu życiu*. Czwartą pozycję zajęła *praca i poświęcenie dla swoich dzieci*, przy czym charakterystyczny jest fakt, że mężczyźni tę wartość postawili na drugim miejscu, po szczęściu rodzinnym. Wyraźnie niżej (pozycja szósta) niż inne kategorie w ujęciu demograficznym wartość tę postawiły osoby z najstarszej grupy wiekowej. Wartości religijne określone jako: *ściśle zachowanie wiary w Boga* zajęły piątą pozycję; przy czym kobiety wyżej cenią sobie tę wartość niż mężczyźni, a najwyżej stawiają ją osoby najstarsze.

Kolejne miejsca w hierarchii uznawanych wartości centralnych zajęły: *poszanowanie godności i praw człowieka* (6); *zlikwidowanie nędzy i głodu na świecie* (7), *mądrość* (8); *pozostawienie czegoś znaczącego po sobie* (9); *zabezpieczenie trwałego pokoju na świecie* (10); *sprawiedliwość i równość na świecie* (11); *doskonałość duchowa* (12); *przeżyć jak najwięcej* (13); *osiągnięcie dobrobytu* (14); *poświęcenie dla dobra ojczyzny* (15); *braterstwo między narodami* (16); *tryumf Kościoła w świecie* (17); *ofiarna praca dla społeczeństwa* (18); *przeżyć życie godnie; zdobycie znaczenia i sławy oraz zwycięstwo idei socjalistycznych*.

Konkludując można stwierdzić, że po wartościach rodzinnych (*szczęście rodzinne* oraz *praca i poświęcenie dla swoich dzieci*) na drugim miejscu znalazły się te, które związane są z życiem religijnym (*osiągnięcie wiecznego zbawienia; zachowanie wiary w Boga*), a na trzecim wartości osobowe (*umiejętność nadawania sensu własnemu życiu; poszanowanie godności i praw człowieka; mądrość osobista*). Dopiero na czwartym miejscu znalazły się wartości, które można określić jako społeczne (*zlikwidowanie nędzy i głodu na świecie; pozostawienie dla innych czegoś po sobie; zabezpieczenie trwałego pokoju na świecie; sprawiedliwość i równość na świecie*). Na ostatnim miejscu, wśród wybieranych wartości o charakterze centralnym, znalazł się cel, jakim jest dążenie do zwycięstwa socjalizmu w świecie, przy czym charakterystyczny jest fakt, że wartość tę wybierały kobiety z najstarszej kategorii wiekowej, co w jakimś stopniu może potwierdzać tezę o głębokim zakorzenieniu ideologii socjalistycznej wśród najstarszych wiekiem nauczycieli w Polsce.

W świetle różnorodnych badań z okresu przed „przełomem” w Polsce można stwierdzić, że wyniki naszych badań zdają się sugerować, iż w hierarchii uznawanych przez nauczycieli wartości podstawowych (centralnych)

znacznej deprecjacji uległy takie wartości, jak: patriotyzm (15), braterstwo między narodami (16) i ofiarna praca dla społeczeństwa (18).

VII. WARTOŚCI CODZIENNE

W warunkach rozwijającego się w Polsce w ostatnim dziesięcioleciu społeczeństwa nowoczesnego niewątpliwym zmianom ulega również aprobowana dotychczas hierarchia wartości. Dokonujące się przemiany zaznaczają się we wszystkich dziedzinach życia społecznego i indywidualnego. Obejmują one rodzinę, pracę zawodową, politykę, kulturę, moralność i religię³⁰. Życie codzienne przynosi nie kończący się szereg sytuacji i pytań dotyczących dziedzin i obszarów życia, w których przychodzi człowiekowi realizować własną aktywność oraz dokonywać nieustannych wyborów w oparciu o kryteria lub standardy odziedziczone w drodze socjalizacji.

W badanej populacji nauczycieli sandomierskich zwrócono również uwagę na kryterium preferencji pomiędzy różnorodnymi możliwościami dnia codziennego, czyli przeanalizowano hierarchię uznawanych przez nich wartości codziennych. W szczegółowych analizach uwzględniono następujące zagadnienia: znaczenie przypisywane przez nauczycieli wartościom codziennym oraz rola wartości codziennych w określaniu sensu ludzkiego życia.

1. Znaczenie wartości codziennych

Wartości codzienne są utożsamiane z celami i dążeniami życiowymi. Odnoszone one są do przedmiotów lub sytuacji, które zaspokajają potrzeby jednostek lub grup społecznych. Są to dobra uznawane za bardziej od innych warte tego, by je w życiu codziennym osiągać, niekiedy określane są one również jako wartości życiowe³¹.

Niezwykle interesujące jest zagadnienie, jakie znaczenie nauczyciele przypisują różnym sferom życia ludzkiego, takim jak: praca, rodzina, przyjaźń, wolny czas, polityka, religia. Wprawdzie ostatnia wartość („religia”)

³⁰ J. M a r i a n s k i, *Młodzież między tradycją a ponowoczesnością*, Lublin 1995, s. 163.

³¹ A. S u ł e k, *Wartości życiowe dwóch pokoleń*. [w:] S. N o w a k (red.), *Ciągłość i zmiana tradycji kulturowej*, Warszawa 1989, s. 293.

należy do innego porządku aksjologicznego i została omówiona już wyżej, jednak dla weryfikacji umieszczono ją również w kategorii „wartości codziennych” ze względu na jej powszechność w tym znaczeniu, że w zasadzie z elementami i problemami wiary religijnej człowiek ma do czynienia codziennie. Badane osoby dokonały oceny podanych wartości według skali: bardzo ważne, raczej ważne, niezbyt ważne, w ogóle nieważne, trudno powiedzieć.

Poniżej ukazane zostanie zestawienie ocen wartości codziennych dokonane przez nauczycieli.

Tab. nr 4. Opinie nauczycieli o znaczeniu wartości codziennych (podano w procentach, N= 119)

Wartości	Opinia o wartościach				
	bardzo ważne	raczej ważne	niezbyt ważne	nieważne	brak zdania
Rodzina	93,3	6,7	0	0	0
Praca	59,7	37,0	1,1	0	2,2
Religia	42,0	39,5	10,1	4,2	4,2
Czas wolny	24,4	46,2	23,5	1,7	4,2
Przyjaciele	17,6	67,2	12,6	0	2,5
Polityka	2,5	27,7	37,8	18,5	13,4

Z zestawienia wynika, że wśród badanych wartości codziennych zasadnicze znaczenie dla nauczycieli stanowi rodzina (93,3%). Na drugim miejscu jako bardzo ważna wartość została postawiona praca, prawie 60% oceniło ją jako bardzo ważną, a 37% jako ważną. Na trzecim zaś miejscu umieszczona została religia, którą 42% respondentów oceniło jako wartość bardzo ważną w życiu, a prawie 40% jako „raczej ważną”, 10% określa tę wartość jako „niezbyt ważną”. Kolejne miejsca w hierarchii wartości codziennych zajął „czas wolny” (24,4%) i przyjaciele (17,6%). Najniższą pozycję w ocenie wartości codziennych zajęła polityka, którą jako bardzo ważną oceniło tylko 2,5%, a aż 37,8% określiło jako „niezbyt ważną” i prawie 20% jako w ogóle nie ważną.

Konkludując, analizę wartości codziennych w ocenie nauczycieli potwierdza wyżej sformułowana teza o ogromnej roli rodziny w życiu tej grupy zawodowej. Duże znaczenie przypisują oni również pracy zawodowej.

Z jednej strony fakt ten można tłumaczyć specyfiką tej profesji zawodowej, która powoduje, że ten rodzaj zajęcia ma swoistego rodzaju charakter powołania i służby społecznej. Z drugiej strony w trwającym w Polsce procesie transformacji ustrojowej i powszechnym zagrożeniu bezrobociem, powszechnie u nas wzrasta znaczenie pracy jako wartości niezmiernie cenionej. Niewątpliwie do wzrostu znaczenia pracy przyczyniają się masowe zwolnienia, obejmujące również tę kategorię zawodową, oraz szerzące się bezrobocie, powodujące poczucie zagrożenia, jak też trudności ze znalezieniem jakiegokolwiek zatrudnienia³².

Respondenci wypowiedzieli się na temat tego, czego obawiają się najbardziej w życiu. Pytanie dotyczące tej kwestii ujmuje jakby od strony przeciwnej zagadnienie wartości codziennych szczególnie ważnych w życiu. Odpowiedzi na pytanie o obawy życiowe mogą być oczywiście uwarunkowane konkretną sytuacją życiową osoby, jej aktualnymi doznaniem i odczuciami. Mogą też one mieć bardziej uogólniony charakter i odnosić się do pewnych mechanizmów życia społecznego.

Obawy i lęki życiowe są reakcją na sytuację zagrożenia, na przewidywaną utratę kogoś bliskiego lub czegoś subiektywnie ważnego w życiu, albo są one rodzajem odpowiedzi na nową sytuację życiową, która jest dla jednostki ważnym wyzwaniem, niekiedy próbą przekraczającą osobiste możliwości poradzenia sobie z nią. Obawy i lęki wynikają także z zagrożenia różnych wartości życiowych jednostki, tak ze względu na wydarzenie losowe, jak i pewne mechanizmy osobowościowe, czy wreszcie dominujące w otoczeniu społecznym orientacje wartościujące.

Warto w tym miejscu przypomnieć, że z przeprowadzonego przez CBOS w 1994 r. sondażu wynika, iż wśród zjawisk utrudniających życie na co dzień w Polsce najczęściej wymieniana jest bieda, niedostatek materialny, niemożność zaspokojenia potrzeb egzystencjalnych i wysokie koszty utrzymania (51%), sprawy związane ze zdrowiem respondenta lub członka jego rodziny (20 %) oraz zbyt ciężka praca (19%). Dla co dziesiątego badanego największym problemem jest brak pracy lub obawa przed jej utratą³³.

³² Por. L. B e s k i d, R. M i l i c - C z e r n i a k, Z. S u f i n, *Polacy a nowa rzeczywistość ekonomiczna. Procesy przystosowania się do mikroskali*, Warszawa 1985, s. 104.

³³ Por. *Jak Polacy oceniają swoje życie codzienne? Komunikat z badań*, CBOS, Warszawa 1994, s. 13.

Badanym nauczycielom postawiono pytanie, które brzmiało: *czego Pan(i) obawia się w życiu?* Rozkład odpowiedzi był następujący: ciężkiej choroby, utraty zdrowia, kalectwa (37,8%); straty kogoś bliskiego (33,6%); źle ułożonego życia, nieudanego małżeństwa (10,9%); uświadomienia sobie pod koniec życia, że było ono puste i zmarnowane (7,6%); nie obawiam się niczego (5,9%); nienawiści i zemsty ludzkiej (4,2%); biedy i nędzy (3,4%); poczucia osamotnienia, braku przyjaciół, kolegów (3,4%); inne obawy (2,5%).

Obawa przed chorobą czy utratą zdrowia znalazła się na pierwszym miejscu w ocenie zagrożeń wyrażonych przez środowisko nauczycielskie. Wytłumaczyć to można tym, że w ostatnim okresie w społeczeństwie polskim wzrosło znaczenie wartości zdrowia, głównie ze względu na upowszechniającą się w różnych środowiskach edukację zdrowotną oraz z powodu zagrożenia płynącego z braku ewentualnych możliwości właściwego leczenia, z powodów ekonomicznych (ogromnie wzrosły koszty ochrony zdrowia i leczenia)³⁴. W okresie transformacji na pierwszy plan wysuwa się chęć przewyciężenia powstałych zagrożeń, a tym samym chęć przywrócenia naruszonego poczucia bezpieczeństwa. Ważne jest również stworzenie określonych perspektyw na przyszłość i realizacja tych celów, które uznaje się za możliwe do spełnienia.

Często wyrażana też była obawa przed utratą kogoś bliskiego z rodziny. Wyżej podkreślono już, że rodzina w świadomości wielu Polaków jest „przestrzenią” dającą poczucie bezpieczeństwa i oparcia emocjonalnego, jest grupą społeczną chroniącą przed samotnością, ułatwiającą pokonywanie trudności.

Można przypuszczać, że w respondentach lęk budzi przede wszystkim zagrożenie własnej osoby (choroba) i zagrożenie osób z najbliższego kręgu, oraz świadomość zmarnowania własnego życia. W środowisku pedagogów w niskim zakresie ujawniły się takie obawy, jak lęk przed biedą, poczucie osamotnienia i utrata uznawanych ideałów.

2. *Opinie nauczycieli o wartościach codziennych nadających sens życiu*

Szczególnie interesujące jest zagadnienie uznawanych wartości nadających sens codziennemu życiu. Chodzi tu nie tylko o wartości użyteczne

³⁴ B e s k i d, M i l i c - C z e r n i a k, S u f i n, dz. cyt., s. 206.

czy instrumentalne, lecz również o wartości szczególnie cenione, zwane egzystencjalnymi. W znacznej mierze to właśnie one są wyznacznikami postaw ludzkich, dotyczących tak siebie samego, jak innych ludzi i otaczającego świata. Tak więc intelektualny i emocjonalny wybór określonego systemu wartości pociąga za sobą określone postawy i zachowania. Dlatego właśnie niezwykle ważne jest poznanie wartości uznawanych jako nadające sens życiu. Badanym nauczycielom przedstawiono do wyboru kilkanaście wartości odnoszących się do różnych sfer ludzkiego życia. Zadaniem badanych osób był wybór i ustalenie hierarchii pięciu najbardziej cenionych wartości, które nadają sens życiu. I w tym przypadku wśród wartości nadających sens życiu naczelną rolę zajmuje szczęście rodzinne (429) i to z ogromną przewagą punktów rangowych nad drugą wskazaną wartością, którą jest miłość i wielkie uczucie (212). W następnej kolejności znalazły się: praca, którą się lubi (210); znalezienie własnego miejsca w społeczeństwie i poczucie, że jest się w nim przydatnym i potrzebnym (198); głęboka wiara religijna (182); zdobycie przyjaciół i ludzkiego zaufania (125); wykształcenie i dążenie do wiedzy (112); działanie i dążenie do wybranego celu (85); zdobycie indywidualności, własnego stylu, umiejętność bycia sobą (66); pozostawienie po swoim życiu jakiegoś trwałego śladu (64); zdobycie pieniędzy, osiągnięcie dobrobytu, komfort życia, przyzwoita pozycja materialna (60); zadbanie o spokojne, bezstresowe życie (21); wiara w jakąś wielką ideę (19).

Układ rangowy wartości – które nadają sens życiu – dowodzi, iż w środowisku nauczycieli istnieje nadzwyczaj silna orientacja na rodzinę. Wysoką pozycję w hierarchii wartości zajmuje również miłość, satysfakcjonująca praca i poczucie, że jest się przydatnym społecznie. Zgodnie z tym – co podkreślono już wyżej – i w tym przypadku praca znalazła się na wysokiej, trzeciej po rodzinie i miłości, pozycji.

Środkową pozycję wśród wartości, które nadają sens ludzkiemu życiu, znalazło zdobycie zaufania i przyjaciół oraz osiągnięcie wszechstronnego rozwoju własnej osobowości, poprzez odpowiednie wykształcenie, zdobycie umiejętności bycia sobą. Stosunkowo niską pozycję w hierarchii wartości zajęły takie cele, jak: zdobycie dóbr materialnych, pieniędzy, komfort życia.

W hierarchii wartości najniżej znalazły się: wiara w jakąś wielką ideę oraz tzw. „mała stabilizacja”, tj. spokojne życie bez niespodzianek. Fakt ten dowodzi, że „wielkie ideologie”, które u początku XX wieku potrafiły pociągnąć ogromne rzesze, po tragicznych skutkach, jakie one przyniosły ludz-

kości, aktualnie w środowisku nauczycieli nie mają zbyt dużej siły przyciągania.

Warto zauważyć, że wiara religijna znalazła się wśród cenionych wartości dopiero na piątym miejscu. Być może ta wartość w środowisku nauczycieli traci nieco na znaczeniu. Teza ta wymaga jednak dalszych wnikliwych badań porównawczych, by ostatecznie stwierdzić, w jakim zakresie dokonująca się transformacja społeczno-ustrojowa będzie powodowała dalsze przekształcanie się dotychczasowej hierarchii wartości w kierunku prywatyzacji i laicyzacji religii jako wartości uznawanej przez nauczycieli. Reasumując można stwierdzić, że w środowisku pedagogów dominują wartości rodzinno-prywatno-stabilizacyjne.

VIII. WARTOŚCI PODSTAWOWE W OCENIE NAUCZYCIELI

Wyżej zaznaczono, że badając świat wartości środowiska nauczycieli przyjęto podział tych wartości zbliżony do socjologów orientacji teistycznej. Wyróżniono wartości: religijne, ostateczne, codzienne i podstawowe. Szczegółowo przeanalizowano już pierwsze trzy typy, poświęcając szczególnie dużo uwagi wartościom religijnym. Pozostały do omówienia wartości podstawowe.

Wartości podstawowe są niezbędne dla pełnego rozwoju człowieka oraz właściwego funkcjonowania społeczeństwa, tworzą one bowiem normatywny etos jednoczący różne siły społeczne dla realizacji dobra wspólnego. Pełnią one w społeczeństwie ważną funkcję integracyjną. Ucieleśniają one etos, w którym pluralistyczne społeczeństwo może realizować zasadę wolności, bez szkody dla jedności i spójności zbiorowości. Tego typu wartości leżą u podstaw programów partii politycznych, orzeczeń parlamentów, decyzji rządowych. Stanowią też podłoże społecznych instytucji, stowarzyszeń, fundacji tak o charakterze narodowym, jak i ponadnarodowym.

Wartości podstawowe sprowadza się często do podstawowych praw życia społecznego. W społeczeństwie demokratycznym, jakim staliśmy się po „przełomie” w 1989 roku, podstawowe prawa życia społecznego znajdują różne formy kodyfikacji. Podstawowym sposobem ich zapisu jest ustawa zasadnicza, czyli konstytucja, którą można uznać za kodeks wartości podstawowych. Jako wartości podstawowe wymienia się najczęściej: wolność, sprawiedliwość, prawdę, solidarność, pluralizm, równość, pokój, patriotyzm

itp. Wszystkie one zawierają treści, które ogniskują się w szerszym pojęciu „godność osoby ludzkiej”.

W tej części przeanalizowane zostaną preferencje nauczycieli dotyczące wartości podstawowych. Respondentów poproszono o wybór trzech wartości spośród listy dziesięciu zaprezentowanych wartości podstawowych. Na podstawie dokonanych wyborów będzie można udzielić odpowiedzi na pytanie: jak nauczyciele postrzegają wartości podstawowe i jaka jest hierarchia tych wartości w ocenie tego specyficznego środowiska?

Zgromadzony materiał empiryczny wykazał, że naczelne miejsce w systemie wartości podstawowych nauczycieli zajął *patriotyzm*. Historia Polski ostatnich wieków, utrata niepodległości w XVIII w., tragiczny los powstań zmierzających do odzyskania utraconej niepodległości, złożona sytuacja geopolityczna naszego kraju, wreszcie II wojna światowa i jej konsekwencje, sprawiły, że patriotyzm zawsze znajdował się na szczycie uznawanych w naszym społeczeństwie wartości. Wprawdzie w ostatnich latach wartość *patriotyzm*, szczególnie wśród młodzieży, wyraźnie ulega deprecjacji, to jednak nauczyciele – zgodnie ze spodziewanym etosem i „powołaniem” własnego zawodu, z wartości podstawowych najbardziej cenią właśnie patriotyzm.

Wśród cenionych wartości podstawowych drugą pozycję zajęła *wolność*, inne wartości uzyskały następującą kolejność: *religia*, *godność osoby ludzkiej*, *demokracja*, *sprawiedliwość społeczna*, *prawa człowieka*, *prawda*, *solidarność*. Najniższą rangę wśród wyróżnionych wartości podstawowych zyskała socjalistyczna wartość *równość społeczna*. I w tym przypadku potwierdziło się wyżej postawione stwierdzenie, że tego typu ideologia już nie jest wartością pożądaną wśród nauczycieli i w ogóle w polskim społeczeństwie.

Warto podkreślić zauważalną tendencję w środowisku nauczycieli; wśród wartości podstawowych naczelne miejsce zajmuje *patriotyzm*, a więc wartość wypływająca z tradycji polskiego narodu. Zrozumiałym wydaje się również fakt, że na drugim miejscu znalazła się *wolność*. Prawie dziesięcioletni okres funkcjonowania nowego systemu społeczno-politycznego, opartego na koncepcjach liberalnych w środowisku nauczycieli spowodował otwarcie się i dowartościowanie tej właśnie wartości.

We wszystkich badanych aspektach dotyczących hierarchii uznawanych przez nauczycieli wartości, zawsze wysokie miejsce zajmuje religia. Prawidłowość ta znajduje wyjaśnienie w fakcie dużego związku społeczeństwa polskiego z religią, szczególnie z Kościołem katolickim. Również w śro-

dowisku nauczycieli wartość ta jest bardzo ceniona. Nigdy jednak, w hierarchii uznawanych przez nauczycieli wartości, nie zajmuje ona pierwszych dwóch miejsc, a najczęściej jest ona stawiana na miejscu trzecim.

Omówione wartości podstawowe (*patriotyzm, wolność, religia*) oraz z innego katalogu wartości na pierwszym miejscu postawiona *rodzina*, w społeczeństwie polskim zawsze znajdowały się na szczycie wartości powszechnie uznawanych. To dzięki tym wartościom naród polski przetrwał zarówno trudny okres zaborów, jak i dwie wojny światowe oraz czasy pojałtańskiego zniewolenia przez marksistowski totalitaryzm. Postawienie tych wartości na szczycie uznawanych przez nauczycieli wartości dowodzi dużej stałości, a nawet wyraźnie zarysowanej ciągłości w uznawaniu pewnych podstawowych wartości przez społeczeństwo polskie.

W hierarchii wartości podstawowych w opinii nauczycieli środkowe miejsce (4 do 7) zajęły: *godność osoby ludzkiej, demokracja, sprawiedliwość społeczna i prawa człowieka*. Jak wiadomo zasady te są podstawą funkcjonowania społeczeństw typu demokratycznego. Widać, że te zasady coraz wyraźniej docierają do świadomości nauczycieli, którzy niewątpliwie pełnią ważną rolę w procesie transformacji społeczno-ustrojowej.

Charakterystyczny jest fakt, że *godność osoby ludzkiej*, w opinii kobiet znalazła się na pierwszym miejscu (*wolność* –2; *religia* i *patriotyzm* –3), mężczyźni najwyżej cenią zaś *patriotyzm*, następnie: *wolność, demokrację, religię, sprawiedliwość społeczną* i dopiero na pozycji szóstej *godność osoby ludzkiej*. Zauważyć należy, że płeć wyraźnie różnicuje stosunek do wartości określanych jako *godność osoby ludzkiej* (różnica 6. pozycji rangowych) oraz *prawa człowieka* (różnica 3. pozycji). Kobiety wyżej niż mężczyźni stawiają te wartości. Prawdopodobnie nauczycielki, w jakimś stopniu ulegając modnym i popularnym u nas ostatnio hasłom głoszącym jakoby nierówną ważną w naszym społeczeństwie pozycję kobiet (w stosunku do mężczyzn), dlatego to one właśnie *godność osoby* i pełne prawa człowieka bardziej cenią niż mężczyźni, którzy nie zauważają braku tych wartości w życiu społecznym, a często jako fakt oczywisty przyjmują istniejącą sytuację.

Również wiek różnicuje preferencje wartości podstawowych. Młodzi nauczyciele najwyżej stawiają *wolność*, a osoby w średnim wieku *patriotyzm*. Wiele mówiący jest fakt, że tę wartość osoby z pierwszej kategorii wiekowej (do 30 lat) stawiają dopiero na pozycji czwartej. Znajduje tu potwierdzenie teza, że dla młodych Polaków *patriotyzm* nie stanowi specjalnie cennej wartości, co niewątpliwie jest rezultatem faktu, że pokolenie to nie

musiało ponosić większych ofiar dla ojczyzny, a przesadne akcentowanie tej wartości jest przez pewne kręgi uważane za przeszkodę do pełnej integracji z Unią Europejską. Najstarsze pokolenie nauczycieli na pierwszym miejscu stawia *religię*, na drugim *patriotyzm*, na trzecim zaś *wolność*.

Podsumowując można stwierdzić, że najstarsze pokolenie nauczycieli w swoich wyborach bardziej preferuje wartości zakotwiczone w historii (religia, patriotyzm, sprawiedliwość), podczas gdy najmłodszy częściej wskazują na wartości akcentowane przez demokratyczną ideologię (wolność, godność osoby ludzkiej).

W opinii nauczycieli najniższy stopień aprobaty – wśród wartości, które w badaniach zostały określone jako podstawowe – znalazły takie wartości, jak: *solidarność* (pozycja dziewiąta) i *równość społeczna* (pozycja 10). Interesujące byłoby przebadanie jak powszechnie rozumiana jest *solidarność*. Jak wiadomo, określenie to oznacza współdziałanie, wzajemne wspieranie się. Taka postawa jest ważna szczególnie w okresach zagrożeń społecznych. Od 1980 roku w Polsce *solidarność* kojarzona jest również z ruchem społecznym, który doprowadził do transformacji. Prawdopodobnie wartości takie, jak: *równość społeczna* i *solidarność* kojarzone są z ruchami rewolucyjnymi i społecznymi, dlatego nie znalazły one aprobaty w środowisku nauczycieli. Społeczeństwo polskie, które w swojej historii w ostatnim okresie przeszło wiele różnorodnych zagrożeń i niepokojów wyraźnie pragnie spokoju i stabilizacji.

Dążąc do uzyskania pełnego obrazu stosunku nauczycieli do wartości podstawowych poproszono ankietowanych o wyrażenie przekonania dotyczącego stopnia gotowości narażenia własnego życia w obronie wyróżnionych poszczególnych wartości. Wiadomo bowiem, że gotowość poświęcenia własnego życia dla jakiejś sprawy lub wartości jest wskaźnikiem wysokiej jej rangi. Szczegółowe pytanie brzmiało: *Czy warto narażać życie w obronie którejś z poniższych wartości?* Rozkład odpowiedzi ukazuje zestawienie nr 5.

Tab. nr 5. Opinie nauczycieli o narażeniu życia w obronie wartości podstawowych (w procentach, N= 119).

Rodzaj wartości:	Opinie o narażeniu własnego życia w obronie wartości			
	tak	nie	trudno powiedzieć	brak danych
Ratowanie życia	94,1	0	4,2	1,7
Ojczyzna	72,3	5,0	16,0	6,7
Wolność	58,8	8,4	24,4	8,4
Pokój	58,8	9,2	24,4	7,6
Godność ludzka	56,3	5,0	31,0	6,7
Sprawiedliwość	53,7	19,3	28,6	8,4
Religia	37,8	23,5	31,1	7,6
Prawda	33,6	19,3	37,0	10,1
Własne przekonania	23,5	26,1	40,3	10,1
Równość społeczna	16,8	31,1	41,2	10,9
Idee socjalistyczne	0,8	66,4	20,3	12,6

Badana populacja nauczycieli twierdzi przede wszystkim, że gotowa jest narażać się na śmierć w obronie ludzkiego życia (94,1%), następnie w obronie ojczyzny (72,3%); pokoju i wolności (58,8%); godności osobistej (56,3%); sprawiedliwości (43,7%); religii (37,8%); prawdy (33,6%); własnych przekonań (23,5%); równości społecznej (16,8%). Tylko jedna osoba gotowa jest narażać życie w obronie socjalizmu, a aż 66,4% wyraźnie stwierdza, że nie warto narażać życia dla tej ideologii. Socjalizm mimo nośnych haseł: równość, wolność, zabezpieczenie społeczne, nie jawi się nauczycielom jako wartość podstawowa.

Analizując płeć nauczycieli i wyrażoną przez nich opinię o gotowości poświęcenia życia w obronie wartości podstawowych stwierdzono, że zarówno kobiety (94,5%) jak i mężczyźni (92,9%) za najwyższą wartość uważają obronę życia. Poziom zaangażowania w obronie tej wartości jest najwyższy. Z innych wartości kobiety nieco bardziej cenią religię: (38,5; mężczyźni: 35,7%) oraz pokój (60,4%; mężczyźni: 53,6%). Mężczyźni natomiast w większym stopniu niż kobiety są gotowi narażać życie w obronie ojczyzny (92,9; kobiety: 65,9%), wolności (75%; kobiety: 53,8%), godności ludzkiej (64,3; kobiety: 53,8%), sprawiedliwości (57,1%; kobiety: 39,6%),

prawdy (42,9%, kobiety: 30,8%), równości społecznej (21,4%; kobiety: 15,4%). Najniżej obydwie kategorie cenią wartość socjalizmu.

Płeć wyraźnie więc różnicuje stosunek do wartości podstawowych. Istotne statystycznie różnice zachodzą między kobietami i mężczyznami w zakresie takich wartości podstawowych, jak: ojczyzna; wolność; godność osobista; sprawiedliwość; prawda; równość. Mężczyźni bardziej preferują te wartości niż kobiety.

Również wiek wyraźnie różnicuje postawy nauczycieli wobec wartości podstawowych, dla których są oni gotowi poświęcić swoje życie. Osoby w wieku do 30 lat gotowe są narażać życie za takie wartości podstawowe, jak: życie ludzkie (92,3%); obrona pokoju i ojczyzny (61,5%); wolności (53,8%); religii (42,3%); godności osobistej (50%); sprawiedliwości (38,5%); własnych przekonań (23,1%); prawdy (15,4%); równości społecznej (3,8%). W świadomości młodych nauczycieli socjalizm nie jawi się jako wartość i nikt nie jest gotów w jego obronie ryzykować życiem.

Respondenci w wieku od 31 do 50 lat preferują przede wszystkim: wartość życia (97,4%); miłość ojczyzny (79,2%); wolność osobistą (61%); godność osoby ludzkiej (59,7%); pokój (57,1%); sprawiedliwość (45,5%); prawdę (41,6%); religię (36,4%); własne przekonania (22,1%); równość społeczną (20,8%). Najstarsze pokolenie na pierwszym miejscu gotowe jest poświęcić swoje życie dla ratowania życia ludzkiego (81,2%), a następnie: w obronie pokoju (62,5%); wolności i ojczyzny (56,2%); godności osobistej (50%); sprawiedliwości (43,7%); religii (37,5%); własnych przekonań (31,3%); prawdy (25%), równości społecznej (18,8%).

Podsumowując można stwierdzić, że badana populacja nauczycieli wśród wartości podstawowych najwyżej ceni życie, następnie ojczyznę, pokój, wolność i godność osobistą. W hierarchii akceptowanych przez nauczycieli wartości podstawowych, dla których można narażać życie, środkowe miejsca zajmują: sprawiedliwość, religia, prawda i własne przekonania. Najmniej cenione są: równość i socjalizm.

*

Przeprowadzone badania i zaprezentowane analizy, w swoim podstawowym założeniu, zmierzały do ustalenia kierunku gradacji wartości, które nauczyciele szkół sandomierskich uznają za ważne i przypisują im znaczenie, dążono też do wstępnego ustalenia zmiennych warunkujących wyznawa-

ną hierarchię wartości. Wiadomo, że w okresie transformacji poważnemu zachwianiu ulega zazwyczaj istniejący dotychczas system wartości. Zmianom ulega więc uznawana ich hierarchia. W szczegółowych analizach zwrócono uwagę, na ile zmienne, takie jak płeć, wiek i związany z nim staż pracy nauczycielskiej, różnicują uznawaną hierarchię wartości. Przedstawione wyniki badań uwidaczniają współzależność branych pod uwagę zmiennych niezależnych i unaoczniają ich rolę w sposobie „rangowania” przez badanych nauczycieli poszczególnych wartości.

Ogólna charakterystyka badanej populacji wykazała, że odsetek nauczycieli wierzących jest wysoki i sięga prawie 85%, jest jednak niższy niż uzyskany w ogólnopolskich badaniach religijności (90%). Warto zauważyć, że prawie 12% badanych nauczycieli jest niezdecydowanych religijnie, ale są oni przywiązani do tradycji chrześcijańskiej. Wskaźnik postaw nauczycieli wobec praktyk religijnych wskazuje na stosunkowo wysoką selektywność w podejściu do tego elementu religijności. Tylko 42% respondentów praktykuje systematycznie (w badaniach ogólnopolskich – 52,4%, w diecezji wrocławskiej 45%), prawie 40% niesystematycznie, 15% rzadko, a 3,4% nie praktykuje w ogóle.

Z prawd religijnych najbardziej akceptowane jest istnienie Boga (91%), a najslabiej nieomyślność papieża (31%) i istnienie piekła (ok. 54%). Z norm Dekalogu w badanej populacji najbardziej akceptowana jest norma *nie zabijaj* oraz *czcij ojca swego*, na trzeciej pozycji badani postawili pierwsze przykazanie Dekalogu dotyczące kultu Boga (75,6%).

Wśród wyróżnionych wartości ostatecznych na pierwszym miejscu znalazły się wartości rodzinne (*szczęście rodzinne* oraz *praca i poświęcenie dla swoich dzieci*), na drugim zaś te, które związane są z życiem religijnym (*osiągnięcie wiecznego zbawienia; zachowanie wiary w Boga*).

Z przeprowadzonych badań wynika, że tło społeczno-ustrojowe, z wyakcentowaną w nich zasadą demokracji i wolności, ma wyraźny wpływ na fakt doceniania wartości takich, jak: wolność, godność, własne przekonania. Jednocześnie ten sam kontekst wydaje się potęgować dążenia do indywidualizacji wartości religii.

Okazało się też, że badani nauczyciele w hierarchii wartości bardzo wysoką rangę przypisują rodzinie, religii i wartości życia ludzkiego. Zwróćmy uwagę, że za tę ostatnią wartość badani w pierwszej kolejności oddaliby własne życie. Współcześnie w Polsce bardzo często stawiana jest teza o dewaluacji tej wartości, zwracająca uwagę na szerzącą się aborcję, propagowanie eutanazji czy też uwidaczniane w mediach różne formy prze-

mocy i rozboju. Prawdopodobnie kontekst demokratyczny, w którym na czoło wysuwa się wolność, pluralizm i demokracja, sprzyja tworzeniu się postaw szacunku do życia własnego i życia innych. Należałoby jednak zweryfikować deklarowane w tej sferze sposoby wartościowania szczegółowymi pytaniami w obszarach newralgicznych z punktu widzenia społeczno-moralnego, np. w kwestii akceptacji aborcji i eutanazji.

Warto podkreślić, że u badanych można zauważyć wyraźną tendencję do ignorowania takich wartości, jak solidarność i równość społeczna. Fakt ten może sygnalizować rozczarowanie lub przynajmniej mocno osłabienie nadziei co do możliwości realizacji tych wartości, tak mocno rozbudzonych w początkowym okresie przemian. Po dziesięciu latach transformacji respondenci doświadczający – jako kategoria zawodowa – różnorodnych trudności i obciążeni dużymi kosztami tych przemian są w stanie ocenić dystans, jaki zarysował się między oczekiwaniami a rzeczywistością.

Kolejny aspekt badań dotyczył analizy wybranych zmiennych warunkujących wybory poszczególnych wartości. Stwierdzono, że zmienne demograficzne w różnym stopniu warunkują uznawaną przez nauczycieli hierarchię wartości. Najstarsi z nich wśród wartości ostatecznych na pierwszym miejscu postawili wartość określoną jako *osiągnięcie wiecznego zbawienia* (w kategorii „ogółem” ranga druga), a wśród wartości podstawowych na pierwszym miejscu stawiają religię. Można zauważyć, że nauczyciele najstarsi są dwojako zorientowani do religii. Znaczna liczba badanych wyraźnie ją preferuje, ale część zdecydowanie ją deprecjonuje – to w tej kategorii wiekowej jest najniższy odsetek osób głęboko wierzących i najwyższy niezdecydowanych religijnie. Osoby z tej kategorii wiekowej są jednak jednoznacznie solidarne w „rangowaniu” na wysokiej pozycji takich wartości, jak: życie ludzkie, patriotyzm, pokój, wolność i godność osobista. Młodszy wiekiem nauczyciele zgodni są ze starszą generacją w wyborze takich wartości, jak: rodzina, religia, patriotyzm, jednak wyraźnie u nich preferowane są: wolność, miłość i wielkie uczucie oraz godność osobista.

Przedstawione wyniki badań mogą stanowić przesłankę do szczegółowych i bardziej rygorystycznych – jeśli chodzi o dobór wskaźników – badań, zmierzających do pełnego ukazania wyznawanej przez nauczycieli hierarchii wartości. Wskazana weryfikacja czy zaznaczająca się tendencja – w omawianej kategorii zawodowej – świadczy o zjawisku swoistej stygmatyzacji tej grupy – myślimy tu szczególnie o starszym pokoleniu – ideologią poprzedniego systemu, często wymuszającego wówczas swoiste rozdwojenie w sposobie wartościowania, a także wykazania czy i na ile nowe warunki

społeczne, będące rezultatem transformacji ustrojowej, i związana z nimi upowszechniająca się ideologia liberalna, wywierają wpływ na świat wartości tej tak bardzo znaczącej w życiu narodu grupy zawodowej.

THE VALUES PREFERRED BY THE TEACHERS OF THE SANDOMIERZ
SCHOOLS (A REPORT OF THE RESEARCH)

S u m m a r y

The problems of the values preferred by teachers merits our attention, especially under the conditions of political, economic, social and cultural transformations in which Polish society has lived recently. From the social point of view, it is interesting to point the issue of the hierarchy of values approved by teachers. This issue has been shown on the basis of empirical research among the teachers in Sandomierz.

All the analyses here tended to define the direction of the gradation of values which the teachers of the Sandomierz schools regarded as important. The analyses sought to determine the variables which condition the approved hierarchy of values. Detailed analyses pinpoint such variables as sex, age, and period of teachers' work, and they differentiate the approved hierarchy of values. The findings show that there is an interrelation between the independent variables under consideration and reveal their role in how the teachers under study rank particular values.

A general characterization of the population under study has proved that the percentage of the believing teachers is high and reaches almost 85 per cent; it is, however, lower than the percentage from the research of religiosity in Poland (ca. 90 per cent). It is worth noting that almost 12 per cent of the teachers under study are religiously indecisive, but they are attached to Christian tradition. The ratio of teachers' attitudes towards religious practices points to a relatively high selectivity in their approach to religiosity. Only 42 per cent of respondents do practice systematically (in Polish research – 52.4 per cent, in the Włocław diocese 45 per cent), almost 40 per cent are not systematic, 15 per cent rarely practice, and 3.4 per cent do not practice at all. Out of religious truths the existence of God is most generally accepted (91 per cent), and the least the infallibility of the pope (31 per cent), the existence of hell (ca. 54 per cent). As far as the norms of the Decalogue are concerned, the population under study accepts most the norm *you shall not kill*, and *honour your father*; the respondents ranked as the third the commandment concerning the cult of God (75.6 per cent). Among the values in question family values were ranked as the last ones (*family happiness* and *work and sacrifice for one's own children*); the second place took values related to religious life (*everlasting salvation*; *preservation of the faith in God*).

It follows from the research that the socio-political background, with the stress laid on the principle of democracy and freedom, has a clear impact on the fact how teachers appreciate of such values as freedom, dignity, one's own beliefs. At the same time, the same context seems to magnify the tendencies to the individualization of the values of religion.

In their approved hierarchy of values the teachers rank very highly family, religion and the values of human life. These are the values for which they would lay down their life.

Now in Poland a thesis about the devaluation of the value of human life is being put forward, stressing the widespread phenomenon of abortion, propagation of euthanasia, or else various forms of violence and crime shown in the media.

It seems that the democratic context with its emphasis on freedom, pluralism and democracy, is conducive to the formation among teachers attitudes towards their own life and the life of the others. One can notice among the respondents a clear tendency to underestimate and ignore such values as solidarity and social equality. This fact may signal disappointment to this social category, or at least a considerable weakening of a hope that these values can be fully realized. Such hopes were awakened in the beginning of the transformations. After ten years of transformation, the respondents who experience various difficulties and are burdened with big costs of those transformations are able to asses the gap between the expectations and reality.

Translated by Jan Kłós

Słowa kluczowe: hierarchia wartości, zawód nauczyciela, badania empiryczne.

Key words: hierarchy of values, teacher's job, empirical research.